

پندها و عبرت‌ها

از بناها و آثار تاریخی مصر

(تجمه خط مقریزی)

تقی‌الدین احمد بن علی بن عبدالنادر بن محمد مقریزی

۷۶۶-۸۴۵ ه. ق.

مجلد یکم

(دفتریکم و دوم همراه با تعلیقات)

به تصحیح گاستون ویت

ترجمه پرویز اتابکی

مقریزی، احمد بن علی، ۷۶۶-۸۴۵ ق.	سرشناسه
پندها و عبرت‌ها از بناها و آثار تاریخی مصر: ترجمه خطط مقریزی	عنوان و نام پدیدآور
تقی‌الدین احمد بن علی بن عبدالقادر بن محمد مقریزی، ترجمه پرویز اتابکی.	مشخصات نشر
مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۷ ش.	مشخصات ظاهری
ج. ۴	شابک
شابک (ج ۱) 978-600-06-0248-2 ISBN 978-600-06-0247-5 (شابک دوره)	وضعیت فهرست‌نویسی
فیبا.	موضوع
مصر--تاریخ.	موضوع
مصر--آثار تاریخی.	موضوع
قاهره (مصر)--تاریخ.	شناسه افزوده
ویت، گاستون، ۱۸۸۷-۱۹۷۱ م.، مصحح.	شناسه افزوده
اتابکی، پرویز، ۱۳۰۶-۱۳۸۳، مترجم	شماره افزوده
بنیاد پژوهشهای اسلامی	رده‌بندی دیویی
۹۶۲	رده‌بندی کنگ
DT ۷۷ / م ۷ پ ۹ ۱۳۹۷	شماره کتابشناختی ملی
۵۲۰۶۱۰	

پندها و عبرت‌ها از بناها و آثار تاریخی مصر (ترجمه خطط مقریزی) - مجلد یکم

- تقی‌الدین احمد بن علی بن عبدالقادر بن محمد مقریزی
- ترجمه: پرویز اتابکی
- ویراستار: جواد طهوریان
- صفحه‌آرایی و طرح جلد: علی برهانی
- چاپ اول: ۱۳۹۷ / ۳۰۰ نسخه / وزیری / قیمت: ۳۶۰۰۰۰ ریال
- چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد، صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵
 بنیاد پژوهشهای اسلامی (واحد فروش) تلفن و دورنگار: ۳۲۲۳۰۸۰۳
 فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹
 info@islamic-rfir   www.islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۷	..... سخن ناشر
۱۱	..... مقدمه مترجم
۱۲	..... شرح حال مقریزی
۱۳	..... آثار مقریزی
۱۷	..... پیشگفتار

مبدا یکم: دفتر یکم

۲۷	..... کتاب المواعظ و الاعتبار فی ذکر الخطط و الآثار لمقریزی
۲۷	..... مقدمه
۳۳	..... دیباچه
۳۳	..... ذکر نکات اصلی هشتگانه (رئوس ثمانیه)
۴۱	..... فصل یکم: ذکر پاره‌ای از هیئت افلاک
۵۲	..... فصل دوم: ذکر نقشه زمین و جای اقلیم‌ها در آن
۶۷	..... فصل سوم: ذکر جای مصر در زمین و موقعیت آن نسبت به اقلیم‌های هفتگانه
۶۹	..... فصل چهارم: ذکر حدود سرزمین مصر و جهات آن
۷۴	..... فصل پنجم: ذکر دریای قلزم
۷۸	..... فصل ششم: ذکر دریای روم
۸۲	..... فصل هفتم: ذکر وجه اشتقاق واژه مصر و برشمردن نام‌های آن سرزمین
۹۸	..... فصل هشتم: ذکر پاره‌ای از فضیلت‌های مصر
۱۰۹	..... فصل نهم: نیز از فضیلت‌های مصر

فصل دهم: ذکر شگفتی‌هایی از طلسم‌ها (یا اختراعات) و پرستشگاه‌ها و امثال آن که در مصر بوده است.....	۱۲۹
فصل یازدهم: ذکر دَفینه‌ها و گنج‌هایی که مردم مصر آن‌ها را مطالب یا (خواسته‌ها) نامند.....	۱۶۲
فصل دوازدهم: ذکر نابود شدن اموال اهل مصر.....	۱۶۸

مجلد یکم، دفتر دوم

فصل سیزدهم: ذکر اخلاق اهل مصر و طبیعت‌ها و مزاج‌های ایشان.....	۱۷۳
فصل چهاردهم: ذکر پاره‌ای از فضایل رود نیل.....	۱۹۸
فصل پانزدهم: ذکر مظهر نیل و سرچشمه آن.....	۲۰۰
فصل شانزدهم: فصلی در ردّ نظر کسانی که معتقدند برآمدن آب نیل از سیل است.....	۲۱۳
فصل هجدهم: ذکر مقیاس‌های آب سنج نیل و فزونی آن رود.....	۲۲۳
فصل نوزدهم: ذکر نیل از آن می‌گذشتند.....	۲۳۷
فصل بیستم: ذکر پیش و پس‌های که درباره نیل گفته‌اند.....	۲۳۸
فصل بیست و یکم: ذکر پاره‌ای از پیش‌بینی وضع نیل در هر سال.....	۲۵۰
فصل بیست و دوم: ذکر عید شهید.....	۲۵۸
فصل بیست و سوم: ذکر خلیج‌هایی که از نیل نشأت گرفته است.....	۲۶۲
فصل بیست و چهارم: ذکر آنچه در روزگار نخستین، زمین و بربر آن قرار بوده است.....	۲۶۶
فصل بیست و پنجم: ذکر اعمال، (حوزه‌های خراج) سرزمین مصر و شارستان‌های آن.....	۲۷۳
فصل بیست و ششم: ذکر آنچه از قبیل کافتن آبراه‌ها و احداث بناها و مانند آن در زمین‌های مصر برای نگهداری آب نیل و مصرف به موقع آن کرده‌اند.....	۲۷۵
فصل بیست و هفتم: ذکر اندازه خراج مصر در روزگار نخستین.....	۲۸۴
فصل بیست و هشتم: ذکر آنچه مسلمانان هنگام فتح مصر درباره خراج کردن و اندازه خراج و تراویان مصر در این باره با قبطیان کرده‌اند.....	۲۸۸
فصل بیست و نهم: ذکر جنبش قبطیان و حادثه‌هایی که در این زمینه روی داد.....	۲۹۲
فصل سیام: ذکر فرود آمدن و سکونت عرب‌ها در مرکز سرسبز مصر و در پیش گرفتن کشاورزی برای زیستن و حادثه‌هایی که هنگام سکونت آنان روی داد.....	۳۰۳
.....	۳۰۶

کتابنامه، دفتر یکم و دوم

کتابنامه دفتر یکم و دوم.....	۳۱۵

تعلیقات، دفتر یکم

۳۲۹.....	تعلیقات و اختلاف نسخه ها، دفتر یکم
۳۲۹.....	تعلیقات مقدمه و دیباچه
۳۳۵.....	دیباچه
۳۷۳.....	فصل یکم
۳۹۲.....	فصل دوم
۴۰۵.....	فصل سوم
۴۳۷.....	فصل چهارم
۴۷۰.....	فصل پنجم
۴۷۵.....	فصل ششم

تعلیقات، دفتر دوم

۵۳۸.....	فصل سیزدهم
۵۴۱.....	فصل چهاردهم
۵۴۵.....	فصل پانزدهم
۵۴۶.....	فصل شانزدهم
۵۵۳.....	فصل هفدهم
۵۵۵.....	فصل هجدهم
۵۵۷.....	فصل نوزدهم
۵۶۳.....	فصل بیستم
۵۶۵.....	فصل بیست و یکم
۵۶۷.....	نمایه (آیات، اشخاص، مکان ها، کتاب ها)

مقدمه مترجم

به نام خداوند بخشنده مهربان

کتاب *المواعيد المستعارة*، ذکر الخطط والآثار معروف به خط مَقْرِيزِي یکی از مراجع مهم جغرافیا و تاریخ باستان‌شناسی و مردم‌شناسی و گیاه‌شناسی و نیل‌شناسی و کشاورزی و گاه‌شماری مصر و کشورهای همسایه آن سرزمین تا سودان و حبشه است و از اطلاعاتی مفید درباره جهان اسلام را غنی می‌کند. نگار مؤلف در زمینه‌های یاد شده بهره دارد، ولی با وجود اهمیت و کثرت مراجع و ارجاع بدین کتاب در غالب تألیفات و آثار محققان و مورخان جهان و ایران، تاکنون به زبان فارسی ترجمه نشده بود.

مَقْرِيزِي در تألیف خود از آثار بیشتر مورخان و جغرافی‌دانان و ستاره‌شناسان و فلک‌شناسان و دانشمندان و محدثان و راویان مقدم بهره جسته است. از طبری، مسعودی، مقدسی، ابن خردادبه، ابوریحان بیرونی، ابن سعید، ابن عبدالحکیم، ابن وصیف شاه، عبد اللطیف، کُندی، جوهری، قضاعی، ابوعبید بکری، عبد الملک بن سام، ابن متوج و ابن سیده و بسیاری دیگر نقل کرده است، تا آنجا که می‌توان گفت خط مَقْرِيزِي در واقع گردآوری از اقوال غالب پیشینیان او در زمینه‌هایی است که وی از آن‌ها سخن گفته است.

***

۱. برای آگاهی از نام مؤلفان و کتاب‌هایی که در خط مَقْرِيزِي از آن‌ها نقل شده رجوع کنید به مقاله مفصل گست، در *جورنال آف رویال آسیاتیک سوسایتی*، لندن، ۱۹۰۲.
Gest, Writers, Books, in the kitat, J.R.A.S., 1902.

شرح حال مقریزی

خیرالدین زرکلی در کتاب **الاعلام**^۱ شرح حال و آثار او را چنین آورده است:

احمد بن علی بن عبدالقادر، ابوالعباس حسینی عبیدی، تقی‌الدین مقریزی، مؤرخ سرزمین مصر اصلش از بعلبک بود و منسوب است به حارة المقارزه (از کوه‌های بعلبک در روزگار او). در قاهره زاده شد و همان‌جا پرورش یافت و سرانجام در همان شهر درگذشت (۷۶۶-۸۴۵ هـ. / ۱۳۶۵-۱۴۴۱ م.). وی در قاهره چندین بار به تصدی مقام **حسبه** (نظارت بر شئون عمومی مردم و نظارت بر نرخ‌ها و رعایت آداب و رسوم و مقررات شرعی و مدنی) و خطیبی و امامت گماشته شد، و به الملك الظاهر برقوق پیوست و همراه فرزند او، ناصر در سال ۸۱۰ هـ. به دمشق آمد. التاصر تولیت قضای دمشق را بدو پیشنهاد کرد ولی وی آن شغل را نپذیرفت و به مصر بازگشت.

در دیگر مآخذ آمده است که مقریزی در آغاز حنفی مذهب بود و پس از مدتی مدید به مذهب شافعی درآمد و در فقه شافعی براءت و تبخیر یافت و به منصب قضا در قاهره رسید، و در همان حال به نویسندگی روی آورد و آثاری بسیار به رشته تحریر کشید. وی در اوج شهرت خود از همگان گسیخت و گوشه‌ای گزید و به عبادت پرداخت.

ابوالمحاسن در **المنهل الصافی** او را شیخ امام مالک، جامع، عمدة المؤرخین و عین المحدثین می‌خواند و گوید وی مصطفی ضابط و مؤرخ مشهور و محدثی بزرگوار است. محمد بن عبدالرحمن، شمس‌الدین سخاوی گوید: «به خط این خدایم که تصنیفات او افزون بر دویست جلد بزرگ است و شیوخ او بیش از ششصد تن باشند» او را نقد آثار او در خصوص تاریخ گوید: «لکن او را در تاریخ متقدمان شناختی اندک است و از این رو در این بخش از تاریخ مرتکب تحریفات و سقطات شده است، و اما در تاریخ متأخران و تراجم آنان صاحب ید طولی است».

۱. الاعلام، قاموس، تراجم، الجزء الاول، ص ۱۷۲-۱۷۳.

آثار مقریزی

از آثار مشهور مقریزی، به روایت زرکلی در الاعلام این کتاب ها را می توان نام برد:

- ۱- السلوك فی معرفة دول الملوك، مشتمل بر ذکر وقایع و حوادث دولت های ممالیک تا هنگام وفات مؤلف (چاپ پاریس ۱۸۳۷-۱۸۴۵ م.)
- ۲- تاریخ الأقباط (یا اخبار قبط مصر) مستخرج از کتاب المواعظ والاعتبار (چاپ شده)
- ۳- البلدان والأعراب عما فی أرض مصر من الأعراب که رساله ای است و در سال ۸۴۱ هـ. تألیف آن را به پایان رسانده است. (چاپ شده)
- ۴- التنازع والتناص في ما بین بنی امیة و بنی هاشم (چاپ لیدن، ۱۸۸۸ م.)
- ۵- تاریخ الحبش (چاپ شده)
- ۶- شذور العقود فی ذکر نفوذ رساله، چاپ شده)
- ۷- تجرید التوحید المفید (چاپ شده)
- ۸- نحل عبر النحل (چاپ شده)
- ۹- إمتاع الأسماع بما للرسول من الأبناء والأموال، والحفلة والمتاع (مخلوط در نه مجلد- در حال چاپ)
- ۱۰- منتخب التذکره، تاریخ (مخلوط)
- ۱۱- إمتاع الخلفاء فی أخبار الأئمة الفاطمیین الخلفاء، در اخبار دولت فاطمیان که اخبار قریطیان را نیز در آن آورده است (چاپ مطبوعه دارالایتام سوریه در داس شریف)
- ۱۲- الأوزان والأکیال، رساله (چاپ شده)
- ۱۳- الخبر عن البشر، تاریخ بزرگ عمومی (مخطوط)
- ۱۴- عقد جواهر الأسفاط فی ملوک مصر و الفسطاط
- ۱۵- دُرر العقود الفریدة، در شرح حال معاصرانش
- ۱۶- الإمام بأخبار من بأرض الحبشة من ملوک الإسلام (چاپ شده)
- ۱۷- الطرفة الغربية فی أخبار حضرموت العجیبة (چاپ شده)
- ۱۸- شارع النجاة، در اصول ادیان و اختلاف انسان در آن.

۱۹- *المواعظ والاعتبار فی ذکر الخطط والآثار*، معروف به خطط مقریزی (چاپ بولاق، مصر، ۱۲۷۰ هـ. ق. / ۱۸۳۵ م. در دو مجلد به قطع وزیری بزرگ، بدون تصحیح و شرح و تعلیق؛ چاپ انستیتو فرانسه در قاهره، به تصحیح گاستون ویت^۲، با شرح اختلاف نسخه‌های خطی و تعلیقات مفصل به فرانسه در پاپرگ‌ها و فهرست‌های متعدد و کتابنامه از ۱۹۱۱ تا ۱۹۲۷ م. که متأسفانه ناتمام مانده است).

***

درباره ترجمه حاضر باید عرض شود که شادروان استاد دکتر عباس سعیدی، مدیر ملّی نید مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی که خود استاد جغرافیا بودند با اشاره در سر، دانشمند فقیدم، شادروان استاد دکتر غلامحسین یوسفی، در نخستین دیداری که در سال ۱۳۶۵ دست داد از این بنده خواستند که به ترجمه خطط پردازم و هرچند عذر آوردم که متن کامل و انتقادی از این اثر فراهم نیامده و چاپ بولاق که کامل می‌نماید سرشار از غلط کوناگون است و چاپ انتقادی انستیتو فرانسه قاهره نیز ناتمام مانده و بیش از یک سوم مجموع کتاب نیست، عذرمد مسموع آن دانشی مرد فقید سعید واقع نشد و به بیانی که بهانه^۱، جایی باقی نگذاشت گفتند: «دانشجویان ما به ترجمه فارسی این کتاب نیاز دارند و از آنجا که در هر باقص بهتر از عدم صرف است، به ترجمه خطط همت گمارید». از این رودست بدست برتر ترجمه زدم، ولی در این میان در سال ۱۳۶۷ دونوبت دچار حمله قلبی شدم و کار ترجمه بنده تا تأخیر افتاد و اصولاً

۱. برای آگاهی بیشتر - الاعلام، قاموس، تراجم، الجزء الأول، ص ۱۷۳-۱۷۳؛ (که نام خطط را المواعظ و الاعتبار بذکر الخطط والآثار آورده است)؛ التبر المسجک، ص ۲۱؛ خطط مبارک، ج ۹، ص ۶۹؛ الفهرس التمهیدی، صص ۳۸۴ و ۴۳۶؛ ذرر الفوائد (مخطوط)؛ آداب اللغة، ج ۳، ص ۱۷۵؛ البدر الطالع، ج ۱، ص ۷۹؛ مجلة الکتاب، ج ۱، ص ۸۸۶؛ معجم المطبوعات، ص ۱۷۷۸؛ کشف الظنون، ذیل (خطط مصر).

بیماری باعث کُندی کار شد.^۱

باری، در این ترجمه از آنجا که **خطوط** برای نخستین بار به فارسی ترجمه شده و تعلیقات و توضیحات و شرح اختلاف نسخه‌ها به ویژه در مورد نام‌ها از طرف مصحح فرانسوی در رفع بسیاری از مشکلات این کتاب مفید است بخش عمده‌ای از آن‌ها - به استثنای موارد غیر ضرور برای خواننده فارسی زبان - به صورت پی‌نوشت در پایان هر مجلد ترجمه و درج شد.

گاستون ریت در نظر داشته است که متن را در چند بخش، هریک شامل چند مجلد به چاپ برساند، از این رو هفت مجلدی که وی چاپ کرده در سه بخش تنظیم شده است.

در چاپ فارسی به نظر امانت نسبت به تقسیم‌بندی او از یک سو و مراعات صرفه‌جویی در کاغذ و تجدید و بای، مناسب کتاب از سوی دیگر، مجلدات متن به عنوان دفتر نامگذاری شد و در نتیجه هفت مجلد متن در سه دفتر به چاپ رسید.^۲ بقیه کار نیز به خواست پروردگار از روی چاپ برآید به همین ترتیب انجام خواهد گرفت. در سربرگ‌ها شماره هر دفتر و نیز شماره فصل‌ها قید شد است.

در تعلیقات از کتاب‌هایی سخن به میان آمده که به دست زبان‌های غیرعربی و اکثر

۱. نکته اینکه در تمام مدت بیماری بنده و پس از آن، دکتر سعیدی در تمام ایام خود مرا دلگرمی می‌داد و آرزوی تندرستی برایم می‌کرد، اما افسوس که تقدیر او را که به ظاهر به بیماری مهلکی نداشت در ربود و مرا فعلاً باقی گذاشت. این نکته را به ویژه در این فرصت به جهت تبریر در آوردن تا بیماران قلبی و همدردان بنده بدانند که حمله قلبی الزاماً مرگ‌آور نیست و نباید از الطاف حق مأیوس بشوند، و اگر چون این بنده اهل قلم زدن بر چشم‌اند به سبب دلسردی و نومیدی و کُندکاری عمومی اعضاء که از عوارض این بیماری و پاره‌ای اوقات مقتضای درمان پزشک است، کار خود را به کناری نهند.

۲. دریغ که مرحوم اتابکی رخ در نقاب خاک کشید و عمر وی کفاف آن را نداد که چاپ این اثر را شاهد باشد. آن مرحوم این مقدمه را پیش از آماده شدن اثر برای چاپ نگاشته بود، و گرنه در توافقی که با ایشان صورت گرفت قرار بر این شد که هفت مجلد گاستون ریت در هفت دفتر (که چاپ حاضر نیز گواه همین مطلب است) به چاپ برسد. ویراستار

فرانسوی است، و اگر اصل کتابی به عربی بود، مصحح با ترجمه غیر عربی آن سروکار داشته و به همان نام فرنگی و چاپ و شماره صفحه ارجاع داده است. در ترجمه فارسی نیز ناگزیر برای احتراز از آشفتگی به عین همان نام‌ها و نشانی‌ها ارجاع داده شد.

علامت (← پیکان کوچک) همه جا نشانه (رجوع کنید) است که به ضرورت وضع و زبان جمله گاه (→ از چپ به راست) قرار گرفته است. این تغییر جهت در نگارش عبارات فارسی و لاتین هم ناگزیر در پاره‌ای موارد در تعلیقات ملاحظه می‌شود که ممکن است تذکره‌ای پدید آورد، و رفع اشکال منوط به گذشت و سماحت خواننده هوشمند است که باید اغماض می‌رود.

نقل صیغه ترجمیه از بعضی ناشایستگان آن علاوه بر التزام امانت در ترجمه، برای ارائه فساد عقیده و تحریف باطل قائل اصلی بوده است. فاستغفر الله و اتوب الیه. در پایان با اظهار تذکره از صبر و مدارای اولیای محترم آستان قدس رضوی، مراتب تقدیر خود را به همه کسانی که در رفع مشکلات کتاب و به ویژه تعلیقات فرانسوی این بنده را یاری و مدد کرده‌اند، تقدیم می‌دارد.

امید است اگر فلک خط امانی بدهد، بقیه متن خط نیز ترجمه شود و با مجموع اعلام و فهرست‌های لازم و کتابنامه به پیشگاه اهل توفیق، به تقدیم رسد. از خدا جوییم توفیق ادب.

پرویز اتابکی